

SCIENCE TIME

XUSRAV VA FARHOD MUNOZARASINING QORAQALPOQCHA TALQINI

Zuhra Azilova Gulmon qizi

Nukus davlat pedagogika instituti,
O'zbek adabiyoti kafedrasida assistent-
o'qituvchisi.

E-mail: azilovazuhra@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonidagi Xusrav va Farhod munozarasining qoraqalpoqcha tarjimasini asl bilan qiyosiy-solishtirma tahlil qilinib, o'zbek mumtoz adabiyotini qoraqalpoq lisoniga tarjima tarixi, uning muammolari masalalari o'rganilgan. Shuningdek, tarjima jarayonidagi mutarjimlar amalga oshirgan transformatsiyalar, xususan, aslyatdagi ayrim so'zlarni tashlab ketish, o'zgartish kabilar borasida ham fikr-mulohazalar bildiriladi.

Kalit so'zlar: doston, munozara, kulminatsion nuqta, dialog, qofiya, aslyat, tarjima.

Аннотация: В статье сравнивается с оригиналом каракалпакский перевод спора Хусрава и Фархада в эпосе Навои «Фархад и Ширин». Также, высказываются мнения о преобразованиях, сделанных переводчиками в процессе перевода, в частности об опущении и изменении некоторых слов в оригинале.

Ключевые слова: эпос, дискуссия, кульминация, диалог, рифма, оригинальность, перевод.

Abstract: In the article, the Karakalpak translation of Khusrav and Farhad's debate in Navoi's epic "Farhad and Shirin" is compared with the original. Also opinions are also expressed about the transformations made by the translators during the translation process, in particular, about leaving out and changing some words in the original.

Key words: epic, discussion, climax, dialogue, rhyme, originality, translation.

KIRISH.

O'zbek va qoraqalpoq xalqlari azaldan bir joyda yashab, bir daryodan suv ichib, quvonch va tashvishlarini birgalikda baham ko'rib, bir-biriga yelkadosh bo'lib, betakror adabiyoti va bezavol madaniyatini uyg'un tarzda yuksaltirib, boyitib kelmoqda. Adabiy do'stlik mustahkamlanishida tarjima adabiyotining roli kattadir.

Alisher Navoiy asarlarining qoraqalpoq adabiyotiga ta'sirini Berdaq, Ajiniyoz, T.Qaypbergenov, I.Yusupov kabi yozuvchi va shoirlar ijodida yaqqol ko'rishimiz mumkin. Navoiy asarlarini qoraqalpoq tiliga tarjima qilish XX asrning 30-yillaridan boshlangan. Xususan, 1941-yilda Navoiyning "Farhod va Shirin" dostoni qoraqalpoq tilida "Фархад ҳам Ширин" nomi bilan kitob hoida nashr qilingan. Mazkur dostonni M.Daribayev, J.Aymurzayev, N.Japaqov, A.Shamuratov, R.Majitov, K.Jumaniyazov kabi shoirlar tarjima qilganlar.

SCIENCE TIME

O'zbek adabiyotidan qoraqalpoq tiliga va aksincha, badiiy tarjima muammolari professor K.Qurambaev tadqiqotlarida [7], dotsent K.Tashanovning monografiya va ilmiy maqolalarida [8], I.Dilmanovning dissertatsion tadqiqotida o'rganilgan [5.]

METODLAR.

Maqolada berilgan mavzuni tadqiq etishda V.Stanevich, V.P.Ragoysa, G'.Salomov, T.Boboev, K.Qurambaev, Z.Isomiddinov, M.Karimov, J.Yusupov, K.Tashanov, I.Dilmanov singari olimlarning tadqiqot va maqolalariga tayanildi. Xusrav va Farhod munozarasining qoraqalpoqcha talqinini yoritishda qiyosiy tahlil metodidan foydalanildi.

TADQIQOT NATIJALARI.

“Farhod va Shirin“ dostoni XLI bobi taniqli qoraqalpoq shoiri N.Japaqov tomonidan tarjima qilingan. Bu bobda Farhod bilan Xusravning suhbatini keltiriladi. Farhodni Xusrav kuch bilan yengolmagach, hiyla bilan devlar to‘dasi yordamida qo‘lga tushurilishi, Xusravning oldiga keltirgach, Xusrav devlarga shohona hadyalar berishi, so‘ngra Xusrav Farhodni boshidan oyog‘igacha zanjirlab, uni tabib yordamida hushiga keltirishi, Xusravning Farhodni o‘ldirmoqchi bo‘lishi va Farhod o‘zining o‘tkir so‘zlari bilan o‘limdan qutulishi, Buzrug Ummid maslahati bilan Salosil g‘origa bandi etilishi tasvirlanadi. Qoraqalpoqcha tarjimada bu o‘ttiz uchinchi bob bo‘lib, “Фархадтынг туткын болуы хам Хсыраудынг сауалина жуабы“ deb nomlanadi.

Xusrav bilan Farhodning munozarasi doston syujetining kulminatsion nuqtasidir. Chunki bu vaqea T.Boboyev ta‘biri bilan aytganda –“ikki qutb o‘rtasidagi kurashning eng yuqori nuqtasi bo‘lib”,– asarning shu joyida har ikkala qahramonning ma‘naviy qiyofasi nihoyatda yorqin tasvirlangan. Farhodning Xusravga bergan javoblaridan uning kim ekanligini, qanday saviyadagi shaxsligini bilib olamiz. Farhodning shaxsiyatiga xos kamtarlik Xusravga ham ta‘sir etmasdan qolmaydi:

Adab birla hayo rasmin qilib fosh,
Burun indurdi majlis ahlig‘a bosh.
Chu da‘b yo‘q edi so‘rmay demak so‘z,
Og‘iz so‘zidin tikib, tikti quyi ko‘z.
Shukuhidin yetib Xusravga tag‘yir,
Qilib ishqi o‘ti ko‘nglig‘a ta‘sir. [1.129]

“Odob va hayot qoidasiga amal qilib, avval majlisdagilarga ta‘zim bilan bosh egdi. Undan birov bir narsani so‘ramasa, gapirish odati bo‘lmagani uchun o‘zini so‘zlashdan tiyib, yerga qarab turdi. Undagi bu savlatni ko‘rib, Xusravning

SCIENCE TIME

holati o'zgardi. Farhodning ko'nglidagi ishq unga ta'sir ko'rsatadi" [2.164].
Tarjimon Farhodning bu holatini aniq qilib tasvirlagan.

Адеппенен, жыллы жуз бенен кулди,
Халқты хурметлеп турып бас иди.
Сораусыз шдамай айтпайды ол соз,
Созын тыып дарҳал жерге тикти коз.
Озгерди Хсырау корип саулатын,
Тасир этип жақты ашықлық отын, [4.242]

Asliyatda oltinchi baytda Farhodni Xusravning buyrug'i bilan bir hakim hushiga keltiradi. Tarjimada esa birov deb tarjima qilingan:

Буйырды бреуге деп буны корсин,
Тезликпенен онынг ендирди хушын.

11-bayt asliyatda Xusrav tasviri:

Оуог'и ostida taxti kayoniy,
Boshi ustida toji xusravoniy.

Tarjimada:

Астында меруерттей жалтырап тахты,
Басында белгили патшалық тажы.

Asliyatda kayoniylar taxti uning oyog'i ostida, boshida esa toji xusravoniy deyiladi. Tarjimada taxti kayoniy va toji xusravoniy so'zlari tushib qolib, faqat taxtning marvariddek yaraqlashini tasvirlash bilan kifoyalanadi. Asliyatda baytga ma'no-mazmun yuklagan, qofiyadosh bu so'zlar, ya'ni sulola nomlari, tarjimada tilga olinmaydi. Ma'no-mazmun esa yo'qoladi.

Asliyatda Farhodning savlat to'kib o'tirishini:

O'zin solmay xidevi g'ayrat oyin,
Qo'pub o'lturdi solib qoshig'a chin.

"O'zini yo'qotmay, u xatti harakatlarini qo'lga olib, qoshlarini chimirgan holda turib o'ltirdi" – deya tasvirladi.

Tarjimada:

Озин беккем услап Мсыр ханындай,
Қас қағып отырды срын алдырмай.

Tarjimada Farhodning o'tirishini xuddi Misr xoniga o'xshatadi. Asliyatda esa "Misr xoni" tilga olinmaydi. Bu o'rinda tarjimon ijodiy yondashib, tashbehdan foydalangan.

Alisher Navoiy dostonida savol-javob san'atidan mohirona foydalanadi. Savol-javob she'rni yoki yirik asarning biron-bir parchasini savol-javob usulida

SCIENCE TIME

yo'zish san'atidir. Masalan, dostonda birinchi misra savol, ikkinchi misra javob tarzida yozilgan:

Dedi: qaydin sen, ey majnuni gumroh?

Dedi: majnun vatandin qayda ogoh.

Dedi: nedur sanga olamda peshar?

Dedi: ishq ichra majnunliq hamisha.

Xusrav savol beradi, Farhod javob qaytaradi. Savol-javoblarning o'ziyoq hech qanday sharhsiz ham ularning ma'naviyatini, madaniyati, qiyofasini, bir-biriga ters odamlar ekanligini ko'rsatib turibdi. Badiiy tasvir vosita – dialog– orqali qahramonlar ta'rif-tavsif etilgan. Bu dialog o'zining keskin drammatizmi bilan ajralib turadi. Shu bahs-munozarada ikkala obraz xarakteri uzil-kesil ochiladi.

Asliyatda:

Dedi: bu ishdin o'lmas kasb ro'zi.

Dedi: kasb o'lsa basdur ishq so'zi.

Ya'ni Xusrav: "Bu ish bilan tirikchilik o'tmaydi-ku" – desa, Farhod: "ishqning kuydirishi nasib bo'lsa, menga shu kifoya" deb javob beradi.

Tarjimada:

Деди: тиришиликке буннан не файда?

Деди: ышқы отына тускен зияда.

Doston tarjimasida asliyatdagi bayt mazmunini to'la ochib bera olmaydigan baytlar uchraydi. Misol uchun, quyidagi baytda Xusrav ishq ahli nima bilan tirik yuradi deb so'raganida, Farhod: "yorga yetishganda uning qiladigan iltifoti sababli" – deydi:

Dedi: ishq ahlining nedur hayoti?

Dedi: vasl ichra janon iltifoti.

Tarjimada esa bu bayt yorni lazzat bilan ko'rishda deb tarjima etilgan. Bu asliyatdagi mazmunga to'g'ri kelmaydi:

Деди: ышқы халының треги неде?

Деди: ярди лаззетпенен коруде.

34-bayt tarjimasi ham asliyat mazmuniga to'g'ri kelmaydi.

Asliyatda:

Dedi: ko'ksungni gar chok etsa bebok?

Dedi: ko'nglum tutay ham ayla deb chok.

Tarjimada:

Деди: кокрегингди жарса нетесен?

Деди: журегимнен хурмет етемен.

SCIENCE TIME

Mazmuni asliyatda: “– U berahm ma’shuqang ko’ksingni yorsa nima qilarding? – Kel, ko’nglimni ham yor! – deb tutib berardim!”. Tarjimada ikkinchi misrada asliyatdagi ma’no o’zgarib, “yuragimdan hurmat etaman” deb tarjima qilinadi.

“Biz hammamiz badiiy so’zni, adabiyotda poeziyani, barcha janrlarda ilhombaxsh poetik ruhni yaxshi ko’ramiz. Shuning uchun ham tarjima qilingan har bir adabiy so’zga mehr bilan, ehtiyot bilan qarab, bu boradagi xato va nuqsonlardan qattiq ranjijmiz” [5.18]. Quyidagi baytga e’tibor qaratsak:

Dedi: ol ganju qo’y mehrin nihoniy!

Dedi: tufroqqa bermon kimyoni.

Tarjimada esa “tuproqni toshga almashmayman” deb tarjimalangan:

Деди: дуня ал-да, ышқынғды тасла.

Деди: алмаспайман торпақты тасқа.

Holbuki, Farhod oddiy toshni emas, kimyoni tuproqqa bermasligini ta’kidlaydi. Kimyo so’zi esa lug’atda quyidagicha izohlanadi: “Kimyo – 1. Kimiyo alximiya. 2. Noyob, nodir, qimmatbaho narsa [3.114]. Shoir bu joyda toshni emas, kimyoni – “noyob, nodir, qimmatbaho narsa”ni nazarda tutgan. Tarjimada oddiy tosh bo’lib qolgan.

Jami 25 baytdan iborat bu munozarada deyarli har bir baytda ma’lum bir she’riy san’atni uchratishimiz mumkin. Xususan,

Dedikim: ishq o’tidin de fasona!

Dedi: kuymay kishi topmas nishona.

- baytida “o’t” va “kuymoq” so’zlari yordamida tanosub san’ati qo’llanilganligini ko’ramiz. Tarjimada ham bu san’at saqlangan:

Деди: эртеқ сойле ышқы отынан,

Деди: куймегенлер табалмас ншан.

Keyingi baytda assonans badiiy san’atidan foydalanadi. Bu san’at “a” unlisining takrorlanishi asosida vujudga kelgan:

Dedikim: kuymagingni ayla ma’lum!

Dedi: andin erur joh ahli mahrum.

Tarjimada “a” unlisi olti joyda kelgan:

Деди: куймекликти айтқыл жақсылап,

Деди: таж кигенлер суйюден аулақ.

Xusrav savol-javobda ham, hiyla yo’li bilan ham, jismoniy kuch ishlatib-da, Farhodni yengolmaydi, chunki dunyoviy kuch hech qachon ilohiy qudratni yengishi mumkin emas. Xusrav Farhodni dorga osmoqchi bo’ladi va osilgandan so’ng xalq “ko’klam yomg’iridek o’qqa tutsin” deb buyruq beradi:

SCIENCE TIME

Chekilgach o‘ylakim abri bahoron,
Ulus qilmog‘lig‘ oni tiyrboron.

Tarjimada:

Дарда олгеннен сонг асылып турсын,
Лашкерлер жаундай оқлар жаудырсын.

Tarjimada esa “xalq” emas “lashkarlar” so‘zi qo‘llaniladi. “Abri bahoron” tashbehi ham keltirilmagan.

Asliyatda 111-bayt:

G‘urur o‘ti ichidin so‘ngay erdi,
Shijoat rasmini o‘rgangay erdi.

Tarjimasi:

Ишинде зулымлық отлари сонер,
От сондиру режесин уйренер.

Asliyatdan Xusravning ichidagi g‘urur o‘ti so‘nib, shijoatni o‘rganib olgan bo‘lardi degan ma‘no kelib chiqadi. Tarjimada esa zulm o‘tlari so‘nar va o‘t so‘ndirish rejasini o‘rganar deb o‘girilgan. Ko‘rinib turibdiki, bayt mazmuni to‘liq qilib ochib berilmagan, yo‘l-yo‘lakay tarjima qilib ketilganga o‘xshaydi.

Doston tarjimasini o‘qir ekanmiz bir qancha baytlarning tarjimalanmasdan qolib ketgnligining guvohi bo‘lamiz. Masalan, XLI bobda 78-baytdan boshlab 94-baytgacha, ya‘ni 17 bayt tarjimada tushib qolgan. Bu o‘rinlar doston voqealarining avj nuqtasidir. Bu baytlarda Farhod Xusravga shunday ta‘sirli gaplarni aytadiki, bu gaplardan keyin Xusrav uni o‘ldirish fikridan voz kechadi. Farhod bandi bo‘lib qolguncha kul bo‘lib yo‘qolib ketishi yaxshiligini aytadi. Farhodning ishq yo‘lidagi qarashlari shu joylarida yorqin tasvirlanadi. Xusravning ishq yo‘lida nihoyatda bechoraligini, ojizligini, Farhod bilan yakkama-yakka kurashishga yuragi dov bermaganligi, haqiqiy oshiq aslida qanday bo‘lishi, Farhod tilidan aniq ifodalanadi. Muallif bu ikki qahramonning munozarasini tasvirlar ekan, avom ishq va ilohiy ishq o‘rtasidagi farqlarni ko‘rsatib beradi. Asliyatda bu bob jami 168 bayt, tarjimada 157 baytdan iborat. 7 bayt tarjimon tomonidan qo‘shilgan. Ya‘ni asliyatdagi bir bayt ikki bayt qilib tarjima qilingan joylar ham bor.

Yaxlit dostonning ayrim ichki epizodlari qisqartirilgan bo‘lsa ham, lekin bu mazmun va sujetning butunligi, voqealarning mantiqiy rivojiga halal yetkazmagan. Mazkur tarjimada ham tarjimon imkon boricha asliyatdagi ma‘no va mazmuni saqlab qolgan. Shu o‘rinda litvalik shoir va tarjimon V.B.Bleje fikrlariga e‘tibor qaratsak: “Mening biz yaratayotgan tarjima nazariyasiga unchalik ishongim kelmaydi. Ishqilib, keyin o‘zimiz qurgan qal’ani o‘zimiz buzib o‘tirmasak bo‘lgani” [6.30] degan edi.

SCIENCE TIME

Professor K.Qurambaevning «...badiiy tarjimada mumtoz she'riy san'atlarni aynan berish oson emas. Bunga, ehtimol tarjima qilinayotgan til imkoniyatlari yetarli emasligi sababdir. Shuning uchun bo'lsa kerak, ayrim tarjimonlar sharqona she'riy san'atlar, murakkab obrazli ifodalarga qurilgan bayt va misralarni jo'nlashtirib, oddiy, quruq ma'lumotga aylantirib tarjima qilish»lari to'g'risida bildirgan fikrlarini tahlillarimiz ham dalolatlaydi [9. 223]

XULOSA.

Haqiqattan ham, biz tarjimon oldiga unday emas, bunday tarjima qilishi kerak deb shart qo'ya olmaymiz. Chunki, tarjima birinchi navbatda badiiy matn bilan bog'liq jarayon. Lekin tarjimaning vazifasi B.B.Baxtin ta'biri bilan aytganda, "boshqa til muhitida original o'quvchisi olgan taassurotni qayta yaratishdan iborat" [6.33] ekanligini ham unutmashimiz kerak. Ya'ni o'zbek kitobxonlari "Farhod va Shirin"dan qanday taassurot olsa, qoraqalpoq kitobxonlari ham xuddi shunday taassurot olishi darkor.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, "Farhod va Shirin" tarjimasini faqat yangi bir kitobgina emas, mazkur tarjima qoraqalpoq adabiyoti rivojiga o'zining munosib hissasini qo'shadi. Zamonlar osha dostonidagi chin insoniy g'oyalar avlodlarga namuna, ibrat bo'lib qolaveradi.

ADABIYOTLAR:

1. Алишер Навоий. Хамса. Қайта тузувчилар: А.Ҳайитметов, М.Мирзааҳмедова. -Тошкент, Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. – 424 бет.
2. Алишер Навоий. Фарҳод ва Ширин. Насрий баён муаллифи Ғ.Ғуллом. Насрий текстни айрим тўлдиришлар билан қайта нашрга тайёрловчи: А.Ҳайитметов. -Тошкент, Ғафур Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975.
3. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. ИИ том. -Т.: Фан. 1983.
4. Алишер Науайы. Фарҳад ҳам Ширин. М.Дарибаев, Ж.Аймурзаев, Н.Жапақов, А.Шамуратов, Р.Мажитов, К.Жуманиязов -Торткул. Қарақалпақ мамлекет баспасы. 1941.
5. Дилманов И. Қардош тиллардан эпос таржимасида миллий ўзига хосликнинг қайта талқини. ("Шаҳриёр" ва "Маспошшо" дostonларининг ўзбекча таржималари мисолида) Филология фанлари номзоди илмий даража олиш учун ёзилган диссертация. -Тошкент, 2005.
6. Таржима санъати. Мақолалар тўплами. – Тошкент, Адабиёт ва санъат нашриёти 1980.

SCIENCE TIME

7. Қаранг: Қурамбаев К. Кеўил кеўилден суў ишер. -Нөкис, Билим. 1991; Қурамбаев К. Таржима ва таржимон маъсулияти. -Тошкент, Фан. 2007; Қурамбаев К. Адабий жараён, ижод маъсулияти, адабий алоқалар. - Тошкент, Фан. 2009; Қурамбаев К. Навойнинг ижод бўстонида илҳомланиб... - Тошкент, Фан. 2021.
8. Қаранг: Ташанов К.Таржимон ўзгартишларининг матн мазмунига таъсири. //Ўзбек тили ва адабиёти журнали, 6-сон, 1991; Ташанов К. Миллий характер ва бадиий таржима. -Тошкент, Фан ва технологиялар маркази босмахонаси, 2015. -139 б.; Ташанов К. Қахрамон ндивидуал-психологик қиёфасидаги экспрессивликни таржимода қайта тиклаш. // Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги – ЎЗА Илм-фан бўлими (электрон журнал) 2020 йил феврал; Ташанов К. Диалог таржимасида қахрамон характерини қайта тиклаш.// “Пим ҳам јаміет” журнали 2020 (№1) 96-99-бетлар; Ташанов К. Туйғулар ифодаси ва таржима. // “Пим ҳам јаміет” журнали 2020 (№2) 105-108-бетлар; Tashanov K. Portrait and types of heroes in literary works. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal <https://saarj.com>. ISSN: 2249-7137 Vol. 10, Issue 4, April 2020 Impact Factor: SJIF 2020 = 7.13 PAGE NO: 771-777 DOI NUMBER: 10.5958/2249-7137.2020.00140.8
9. Қурамбаев К. Навойнинг ижод бўстонида илҳомланиб... - Тошкент, Фан. 2021. -Б 223.